

УДК 159.9:504

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Дар'я Федоренко

*Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького***Анотація:**

У статті розкрито необхідність формування екологічної культури для подолання негативних наслідків діяльності людини у природі. Проаналізовано взаємозв'язки навчального та вільного часу в розвитку цілісної екологічної культури старшокласників, вказано на необхідність вивчення можливостей її становлення у природоохоронній роботі. Доведено, що екологічна культура людини має стати базовим складником у навчально-виховному процесі школи, а її вихідними пунктами – специфічні компетентності. Наголошено, що екологічну культуру старшокласника потрібно формувати у процесі його безпосередньої взаємодії з природою, у природоохоронній роботі.

Ключові слова:

екологічна культура, природоохоронна робота, позакласна діяльність.

Аннотация:

Федоренко Дар'я. Психолого-педагогические аспекты проблемы формирования экологической культуры старшекласников.

В статье раскрыта необходимость формирования экологической культуры для преодоления негативных последствий деятельности человека в природе. Проанализированы взаимосвязи учебного и свободного времени в развитии целостной экологической культуры старшекласников, указано на необходимость изучения возможностей ее становления в природоохранной работе. Доказано, что экологическая культура человека должна быть базовой составляющей учебно-воспитательного процесса в школе и ее исходными пунктами должны стать специфические компетентности. Отмечено, что экологическую культуру старшекласника необходимо формировать в процессе его непосредственного взаимодействия с природой, в природоохранной работе.

Ключевые слова:

экологическая культура, природоохранная работа, внеклассная деятельность.

Resume:

Fedorenko Darya. Psychological and pedagogical aspects of the issue of high school students ecological culture development.

The article reveals the need for the formation of ecological culture to overcome the negative effects of human activities in nature. The author analyzes the relationship of educational and leisure time in the development of a coherent ecological culture of high school students, points to the need to explore the possibilities of its development in the environmental work. It is proved that the environmental culture of man should be a basic component in the educational process at school and some specific competences should become its starting points. The author notes that the ecological awareness of high school students should be formed in the course of their direct interaction with nature and nature protection activities.

Key words:

ecological culture, environmental work, extra-curricular activities.

Постановка проблеми. Сучасний стан навчально-виховного процесу характеризується його стрімким перетворенням, інноваційністю, технологічністю, а здобутки науковців у галузі освіти поступово стають основою для формування складної структури у вигляді культурно-освітнього простору. Провідною тенденцією у творенні культурно-освітнього простору є його розвиток у напрямі всеосяжності та неперервності, а його проектування останнім часом зумовлюється зіткненням різних поглядів на цілісність існування людини у природі. Ці процеси супроводжуються формуванням нових освітніх моделей, розробкою нового змісту, форм і методів виховання. Знання, що здобуваються у школі, розширюються в самому просторі розвитку особистості, стимулюють її активність до самореалізації, сприяють більш усвідомленому вибору діяльності як у сфері навчання, так і у сфері дозвілля. Але більшість учителів сьогодні не ставлять завдань щодо розвитку нових напрямів ефективної взаємодії навчального та вільного часу на рівні цілісної поведінки учнів, не враховують трансформаційні процеси, що відбуваються в культурно-освітньому просторі в напрямі співіснування самої природи та людини, не вивчають нові реалії, що зумовлюють актуальність проблеми формування екологічної культури школярів.

Потреба у формуванні екологічної культури школярів ставить перед науковцями та практиками завдання оновлення організаційної структури у вигляді культурно-освітнього простору особистості, проте розуміння необхідності природоохоронної роботи не завжди вписується у звичний для сучасного суспільства спосіб існування, що стримує впровадження новітніх способів, форм і методів організації позакласної діяльності учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування екологічної культури старшокласників є складною і багатогранною. Їй присвячено чимало наукових праць. Так, зокрема, це дослідження О. Головкової (екологізація шкільного освітнього процесу), М. Труханова (формування екологічного мислення), В. Шиловой (соціально-екологічна освіта школярів), О. Шумейко (становлення екологічного менталітету у школярів) тощо. Показовими у концептуальному плані є дослідження О. Бондаря, А. Вербицького, Г. Пустовіта, С. Совгири та ін. Але проблему формування екологічної культури школярів у культурно-освітньому просторі, зокрема її психолого-педагогічні аспекти, не достатньо розкрито. Адже досі мають місце такі протиріччя: між рівнем знань школярів про необхідність збереження природи для існування людини у світі й утилітарним ставленням до цієї проблеми; між об'єктивною цілісністю екологічної культури старшокласника

й безсистемністю в організації позакласної діяльності учителів для її формування.

Формулювання цілей статті. Мета статті – висвітлити психолого-педагогічні аспекти формування екологічної культури старшокласників у сучасному культурно-освітньому просторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний культурно-освітній простір характеризується тим, що багато компонентів і структур виховного процесу розпалися. Керівники шкіл, учителі та організатори позакласної діяльності, керівники клубів дитячого дозвілля легко відмовляються не тільки від ідеологізованої в минулому природоохоронної роботи (так звані епізодичні суботники та ін.), а й узагалі від більшості видів діяльності, що стосуються багатьох аспектів екологічного виховання. Головним є те, що зруйновано позицію відповідального ставлення самих дорослих до природи, звелися до мінімуму контакти людини й природи в напрямі її збереження та охорони. Піклування про природу виявляється здебільшого в тому, щоб створити умови для відпочинку людини в лісництвах, на морських узбережжях тощо, тобто, піклування наявне лише на споживацькому рівні.

Сьогодні позиція людини позначається почуттям відчуженості від самого її існування у природі, немає ефективно діючої системи природоохоронної роботи школярів, яка має спільно розбудовуватися вчителями й науковцями. Усе це відбивається у свідомості молодого покоління, зокрема в екологічній. Слушними стають слова О. Бондаря про те, що в сучасних умовах все частіше спостерігаються негативні соціоекологічні трансформації, унаслідок яких відбувається порушення збалансованого співіснування Природи й суспільства. Науковець підкреслює, що в основі такого дисбалансу лежить прагнення людини до створення якомога більшої кількості матеріальних благ за рахунок нищівного використання природних ресурсів, і саме така антропоцентрична позиція зумовила появу самої екології як науки та низки важливих екологічних проблем: «Причини виникнення екології взагалі зумовлені антропоцентричністю мислення людини, що призвело до зарозумілого, споживацького ставлення людини до природи, яке вже перейшло критичну межу, наслідком якого є виснаження природних ресурсів, активне зростання забруднення повітря, вод, ґрунтів, що, як бумерангом, боляче б'є по самій же людині» [3, с. 80].

Отже, відбулася інтенсивна примітивізація процесів формування екологічної свідомості людини, падіння рівня екологічної культури загалом. Екологічна культура, як підкреслював Ю. Бойчук, є однією із засад безпечного майбутнього нашої планети, прогресу людства й щастя кожної людини, саме екологічна культура є основною страте-

гією поведінки людини в біосфері [5, с. 307]. Саме тому вчасною є розробка психолого-педагогічних засад формування екологічної культури, зокрема в учнів старшого шкільного віку.

При виділенні безпосередньої бази дослідження ми спиралися на теорію Л. Виготського про сенситивні періоди розвитку психіки. Згідно з цією теорією деякі функціональні системи дитини найбільш продуктивно розвиваються в певні періоди часу. Відомо, що потреба в активній і творчій діяльності інтенсивно формується в підлітковому віці. Саме тому для сучасної школи є актуальним прогнозування конкретних напрямів подолання дефіциту природоохоронної роботи, взаємодії з природою саме в підлітків. Разом із цим, науковцями (Н. Ільїнська, Т. Калугіна, А. Солдатенков та ін.) доведено, що генетична пам'ять людства, у якій зберігається ціннісне ставлення до природи на рівні підсвідомості, зникає саме в підлітковому віці, якщо дитина не зможе реалізувати власну потребу в активній екологічній діяльності, яка є невіддільним складником процесу формування екологічної культури. Також підкреслимо, що в цьому віці, як визначає І. Бех, активність підлітка характеризується високою сприйнятливістю до засвоєння норм, цінностей, способів поведінки, наявних у світі дорослих і їхніх відносинах [1, с. 214].

Ндоречним, на нашу думку, буде навести базові поняття, якими оперують науковці й педагоги-практики у процесі формування екологічної культури – екологічна відповідальність, екологічне мислення, екологічна свідомість, екологічні знання. Саме ці поняття, як вказують Ю. Бойчук, М. Шульга, Д. Цалін, В. Дем'яненко, становлять основу екологічної культури, а процес її формування «здійснюється шляхом екологічної освіти і виховання» [5, с. 307]. Завдання педагога при цьому – врахувати основні принципи екологічної освіти і виховання, забезпечити дієвість і систематичність процесу формування екологічної культури старшокласників. Зазначимо, що розуміння сутності проблеми формування екологічної культури учнів старшого шкільного віку залежить значною мірою від основних теоретико-методологічних підходів до визначення ключових термінів і понять, зокрема самого терміна «екологічна культура».

М. Реймерс розкриває зміст екологічної культури в двох значеннях: 1) етап і складник розвитку загальносвітової культури, що характеризується загостренням, глибоким і загальним усвідомленням важливості екологічних проблем у сучасному та майбутньому житті людства; 2) сукупність знань, умінь, соціальних та інженерних норм, керуючись якими людина пізнає саму себе (і діє відповідно) як частина природного середовища і як суб'єкт відповідальний перед со-

бою, перед нинішніми й майбутніми поколіннями людей [6, с. 121].

Екологічну культуру як «сукупність досвіду взаємодії людей із природою, що забезпечує виживання й розвиток людини, відображена у формі теоретичних знань і способів практичних дій у природі та суспільстві, моральних норм, цінностей і культурних традицій» тлумачить А. Вербицький [4, с. 31–36].

О. Бондар розширює зміст поняття «екологічна культура» і пояснює її як сукупність актуальних теоретико-практичних, морально-етичних, політико-правових норм і принципів (як внутрішніх, так і зовнішніх), які спрямовані на дбайливе ставлення до Природи, раціональне розв'язання актуальних екологічних проблем і вміння суспільства прогнозувати наслідки власної діяльності, що ґрунтується на високому рівні суспільної екологічної свідомості, об'єктивних знаннях та особистій відповідальності, що виявляється як на мікро- (окремий індивід, сім'я), так і макро- (суспільство) рівнях функціонування суспільства [2, с. 302].

На нашу думку, термін «екологічна культура» має бути наближеним до такого визначення: «екологічна культура – це міра й спосіб розвитку, реалізація соціальних сил у процесі матеріально-практичного й духовно-теоретичного освоєння природи» [5, с. 312]. Але при цьому ми вважаємо, що екологічна культура має забезпечувати не просто освоєння природи, а й гармонійну взаємодію з нею.

Зазначимо, що, незважаючи на наявність загального розуміння значення гармонізації стосунків людини з природою, досі немає чіткої технологічної системи педагогічного розв'язання цієї проблеми. Відомим є твердження, що педагог не зможе розв'язати питання формування екологічної культури поза цілісною взаємодією всіх сфер суспільної та індивідуальної свідомості – соціально-економічної, науково-технічної, морально-естетичної, духовної тощо. Як уважав В. Вернадський, розвиток ноосфери передбачає гармонію не лише природних і соціальних явищ, але й досягнення її у відносинах між людьми. Успіх розв'язання проблем формування екологічної культури багато в чому залежить від уміння вести діалог, від культури людських взаємин. Саме тому подолання конфлікту у взаємовідносинах людини з природою потребує перегляду взаємин у системі «людина-людина», знаходження нестандартних рішень в освітній діяльності у процесі прищеплення ціннісного ставлення до природи й бажання примножувати її багатства, що передбачає не тільки формування сукупності знань про природу, але й умотивованих, чітких дій школярів. Підкреслимо, що сучасні дослідники поділяють екологічну культуру на такі види, як матеріа-

льна та духовна екологічна культура. Наведемо з цього приводу думку О. Бондаря: «Матеріальна екологічна культура охоплює всі ті предмети, що створені людиною заради зменшення техногенного навантаження на довкілля та за допомогою яких можна задовольнити суспільні матеріальні потреби, наприклад, біоавтомобілі, сонячні батареї, новітні фільтри у промисловому виробництві тощо. Духовна екологічна культура передбачає наявність усіх екологічно орієнтованих духовних цінностей (наука, освіта, література, право, релігія); саме вони є орієнтиром у формуванні нової екологічної свідомості та поведінки суспільства» [2, с. 303]. Додамо, що науковець розкриває духовну екологічну культуру через її виявлення як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях (система особистих принципів, переконань, поглядів, закони, теорії, суспільні правила). Це положення, на наше переконання, має стати основою розробки показників екологічної культури старшокласників.

Аналізуючи роботи О. Бондаря, І. Федоренко та ін., можна виділити основні показники екологічної культури та класифікувати їх відповідно до певних компетентностей. Ці компетентності становлять початковий рівень екологічної культури, і саме їх мають набути учні старшого шкільного віку: основні знання про загальні закономірності розвитку природи та суспільства, здатність до розуміння взаємозв'язку існування людини у природі; уявлення про охорону природи як невіддільний складник людського життя на планеті; уміння передбачати вплив діяльності людини на біосферу Землі; розуміння підпорядкування діяльності людини умовам раціонального природокористування й турботи про довкілля; прийняття вмотивованих рішень щодо власного внеску у поліпшення екологічного стану, розв'язання екологічних проблем як на індивідуальному рівні, так і на рівні референтних груп, соціального оточення, соціуму взагалі; здатність до екоософського характеру мислення тощо.

З'ясування психолого-педагогічної сутності цього процесу, введення ву роботу школи дієвої системи природоохоронної роботи дасть змогу, на нашу думку, змінити зміст управління процесом формування тих якостей і особистісних рис учнів, що виступають основними складниками екологічної культури, забезпечити динаміку її рівнів. Уважаємо, що процес формування екологічної культури має визначатися як упровадження динамічної системи навчально-виховної діяльності, спрямованої на засвоєння школярами знань про наукові основи природоохоронної роботи (созології) та раціонального природокористування; формування суми певних якостей (відповідальність, миролюбність, турботливість тощо); розвиток ціннісних орієнтацій шляхом поглибленого

вивчення біології, географії та реформування системи позакласної виховної роботи; упровадження в дозвілля учнів старшої школи діяльності з охорони природи з урахуванням особливостей його організації та реалізації в регіональному вимірі.

Висновки. Отже, під час формування екологічної культури учнів старшого шкільного віку слід враховувати вікові особливості, основні принципи екологічної освіти і виховання, форми й методи природоохоронної роботи у школі, адже сьогодні необхідною постала гармонізація взаємовідносин людини зі світом природи. Ці поло-

ження, на нашу думку, має враховувати сучасний педагог, оскільки подолання екологічної кризи, кризи екологічного мислення в суспільстві має на меті перегляд наявних цінностей у вихованні майбутнього покоління, формування високого рівня його екологічної культури. Перспективами подальшого дослідження є проведення діагностичної роботи щодо виявлення основних уявлень учнів старшої школи та їх батьків про спільну участь у проведенні природоохоронної роботи в регіоні.

Список використаних джерел

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн.2: Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади: Навч.-метод. пос. / І.Д. Бех. – К.: Вид-во “Либідь”, 2003. – 344 с.
2. Бондар О. Екологічна культура: теоретико-методологічний аналіз / О. Бондар // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики: Міжвузівський зб. наук. пр. – 2010. – № 45. – С. 299-306.
3. Бондар О. Лінгвістична екологія: становлення нової галузі науки / Олександр Бондар // Вісник Львівського Університету. – Зб. наук. пр.: Серія філологічна. – 2006. – Вип. 38. – Ч.ІІ. – С. 79-85.
4. Вербицкий А.А. Основы концепции непрерывного экологического образования / А.А. Вербицкий // Педагогика. – 1997. – № 6. – С. 31–36.
5. Основи екології та екологічного права: навч. пос. / Ю.Д. Бойчук, М.В. Шульга, Д.С. Цалін, В.І. Дем’яненко; За заг. ред. Ю.Д. Бойчука, М.В. Шульги. – 2 вид., випр. та доп. – Суми: ВТД “Університетська книга”, К.: Видав. дім “Княгиня Ольга”, 2005. – 368 с.
6. Реймерс Н.Ф. Охрана природы и окружающей человека среды: Словарь-справочник / Н.Ф. Реймерс. – М.: Изд-во “Просвещение”, 1992. – 320 с.

References

1. Bekh, I. D. (2003). *Personally-oriented approach: scientific and practical grounds*. (2 nd ed.). Kyiv: Lybid'. [in Ukrainian].
2. Bondar, O. (2010). *Ecological culture: theoretical and methodical analysis*. Social technologies: important problems of theory and practice. 45. 299-306. [in Ukrainian].
3. Bondar, O. (2006). *Linguistic ecology: establishment of a new branch of science*. Reporter of Lviv University. 38. 79-85. [in Ukrainian].
4. Verbitskiy, A. A. (1997). *Fundamentals of conception of continuous ecological education*. Pedagogy. 6. 31–36. [in Russian].
5. *Basics of ecology and ecological law*. (2005). In Y. D. Boichuk, M. V. Shul'ga, D. S. Tsalin, V. I. Dem'yanenko. (2 nd ed.). Kyiv: “Knyaginya Olga”. [in Ukrainian].
6. Reymers, N. F. (1992). *Environmental protection and protection of man's environment*: Reference-book. Moscow: Prosveshchenie. [in Russian].

Рецензент: Москальова Л.Ю. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:

Федоренко Дар'я Олександрівна
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького
вул. Леніна, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна
doi:10.7905/нвмдпу.v0i10.715

Надійшла до редакції: 17.04.2013 р.

Прийнята до друку: 23.05.2013 р.